

УДК 737.001(477)

МИСТЕЦТВО І НУМІЗМАТИКА: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ЗВ'ЯЗОК

Ластовський В.В., д-р іст. наук, проф.

(Київський національний університет культури і мистецтв)

Досліджується зв'язок між мистецтвом та нумізматиною. Розглядаються різноманітні аспекти процесу їх взаємовпливу: політичні, культурні, соціальні та ін. Визначаються основні тенденції в ролі мистецтва у виготовленні монетних штемпелів та впливу нумізматики на суспільство.

Ключові слова: нумізматики, мистецтво, гуманізм, монета, колекціонування, творчість, гравер, різьбяр, художник.

Історія науки і техніки засвідчує неможливість в історичному процесі людства окремішнього розвитку певних напрямів. Технічні досягнення як наслідок практичного і наукового пошуку супроводжуються водночас і розвитком філософських та естетичних уявлень про навколишній світ. Достатньо чітко це відслідковується у нумізматиці. З одного боку, розвиток монетної справи потребував технічних вдосконалень виробів, а з іншої – їх естетичного оформлення. Останнє потребувало осмислення і мистецького втілення.

Найдавніша монета, що збереглася до нашого часу, – золотий статер, що мав ходження в державі Лідія (територія Малої Азії) у VI ст. до н.е. із зображенням голови рикаючого лева. Вершиною ж нумізматичного мистецтва античної Греції і одним із найкращих зразків мистецтва дрібної пластики вважається сіракузька декадрахма, відчеканена на честь перемоги Сіракуз над Афінами у 413 р. до н.е. Штемпель було виготовлено художниками Кімоном і Еванетом. На аверсі зображена голова Персефони (в деяких трактуваннях – німфи Аретузи), а на реверсі квадрига з візничим, якому богиня Ніка вінчає голову. При цьому сама срібна монета має вагу 43,09 г, а діаметр 34 мм.

Відтоді мистецтво і нумізматики стали невід'ємними частинами одної. Цій темі – взаємовпливу двох наук – присвячено не надто багато літе-

ратури [11]. В більшості вона представлялася лише в контексті розгляду історії грошового обігу.

Вивченням монет займається така дисципліна як нумізматики. Як науковий напрям, вона звертає увагу в першу чергу на історію грошового обігу, монетного виробництва. Але, крім того, монети є джерелом й іншої інформації – історичної біографістики, історії торгівлі та економіки, історії політики тощо. При цьому будь-яка монета сприймається з кількох позицій: 1) як архів інформації, 2) як грошова одиниця (еквівалент), 3) як символ влади, держави, 4) як цінність (за рідкістю, за вмістом металу) і 5) як витвір мистецтва.

Слід обов'язково ще й наголосити на тому, що монети є одним із найбільш відомих об'єктів колекціонування. Мета останнього також досить різнопланова: і з точки зору інтересу до минулого, і з точки зору капіталовкладення (торгівлі, підприємницької діяльності), і з точки зору наукового дослідження, і з точки зору мистецтва.

Будь-яка монета – це завжди поєднання функціональності і естетичності. Виходячи з останнього, дослідники обґрунтовують навіть класифікацію монет, здійснену за принципом художності типів. Зокрема, наприкінці XIX ст. відомий фахівець П. фон Вінклер (1866-1937), використовуючи цей принцип, поділяв давньогрецькі монети на чотири періоди: 1) VI ст. до н.е. – архаїчні

монети, «зображення дуже малочисельні», 2) 580-460 рр. до н.е. – «показує уже значне вдосконалення в чеканці. Емблеми стають складнішими... До кінця періоду з'являються прекрасні македонські монети...», 3) 460-336 рр. до н.е. – «апогей чеканки грецьких монет. В цей час вперше зустрічаються імена граверів...», 4) «починається часом Олександра Вел[икого]. Хоча перші монети і прекрасного типу, але вже при наступниках Олександра помітний поступовий занепад мистецтва...» [8, 125].

Одна з перших значних монетних колекцій належала відомому італійському гуманісту Франческо Петрарці (1304-1374). Складалася вона із зразків античної нумізматики. І це не випадково. По-перше, сам поет був прихильником ідеї відродження римської республіки, і, по-друге, як загальновідомо, для епохи Відродження характерним є звернення до культурної і мистецької спадщини античності як до зразкової. Відомо також, що частину своєї колекції Ф. Петрарка подарував імператору Священної Римської імперії із Люксембурзької династії Карлу IV (1316-1378; правив у 1355-1378 рр.), котрий позиціонував себе як прихильник мистецтв. Особливо з його ім'ям пов'язується культурний розквіт Чехії.

Мистецтвознавці відзначають, що «в Італії, на батьківщині античності, знову відроджується античний ідеал прекрасної, гармонійної людини. Людина знову стає головною темою мистецтва» [4, 77]. А зовнішні зразки такого ідеалу могли надати у т.ч. і античні монети. Зображення на них стають зразками для художників і скульпторів. Та й самі монети з'являються в мистецьких творах як об'єкт зображення. Так, близько 1480 р. з'явилася відома картина фламандського художника Ганса Мемлінга (1433/1435-1494 рр.; Jan van Mimmelynghe / Hans Memling) «Чоловік з монетою» (інша назва – «Чоловік з медаллю»), яка зберігається нині у Королівському музеї мистецтва в Антверпені. Фахівці вважають, що на ній зображений портрет архітектора і гравера Ніколо Фіорентіно (1430-1505 рр.;

Niccolò di Giovanni Fiorentino), котрий тримає в руках золоту римську монету (номінал – ауреус) імператора Нерона (правив у 54-68 рр.).

Серед відомих власників нумізматичних колекцій епохи Відродження ми можемо також зустріти імена Джованні Бокаччо (1313-1375) та Еразма Роттердамського (1469-1536); за деякою інформацією, колекція останнього перейшла пізніше до Історичного музею Базеля (Historisches Museum Basel), відкритого у 1892 р. Але треба мати на увазі, що в середньовіччі наукова цінність древньої монети була мінімальна. Повноцінних наукових досліджень у цій сфері ще не проводилось (для них настав час аж у XVIII ст.). Те ж можна сказати і про існування ринку нумізматичних цінностей (на відміну від сучасності).

Саме мистецтво надає будь-якій монеті не тільки зразок естетичного оформлення, але й виражає особливості культурних процесів (їх розвитку і взаємовпливу) як на певній території, так і у міжнародному просторі. Зрозуміло, що художнє оформлення монет з найдавніших часів набувало державно-політичного характеру, оскільки саме воно повинне було закріпити владний елемент. Тобто у будь-якій державі монета була закінченим продуктом співпраці влади і митця (художника, гравера, різьбяр). Тому мистецьке оформлення монети обов'язково несло в собі елементи владної ідеології. Наприклад, нова ідеологія нової держави відображалася на монетах РСФРР та СРСР 1920-х років: замість старої символіки з'явилася нова – на золотому червонці 1923 р. був відображений образ, запозичений із скульптури представника академічного модерну І. Шадра (1887-1941) «Сіяч». Пізніше на підтримку нової монетної системи у 1924 р. був ще й випущений агітаційний плакат з малюнком і текстом поета В. Маяковського, присвячені грошовій реформі: «Твердые деньги – твердая почва для смычки крестьянина и рабочего» [6, 22-23].

Монетні випуски, підготовлені художниками, відображають в собі ще й розвиток різних напрямів мистецтва: в середньовіччі – готики, пізніше – баро-

ко, потім – інших напрямів (ампіру, соціалістичного реалізму). На них присутні всі характерні риси.

При цьому зв'язок нумізматики з мистецтвом є двостороннім. З одного боку митці є безпосередніми творцями монет. Але з іншого боку, в монетах відображається і пам'ять про них самих.

Між іншим, діяльність митців по виготовленню монетних штемпелів не завжди приносила відповідні дивіденди. В соціальному плані майстри не відносились до еліти (хіба що за окремими винятками; при цьому слід зважати, що вони вважались особами втаємниченими і довіреними, до них пред'являлися особливі вимоги). Як приклад, можна навести факт із життя батька відомого діяча німецької Реформації Томаса Мюнцера (1490-1525), котрий був майстром при монетному дворі у м. Штольбергу, а в 1503 р., втративши роботу, змушений був переселитися і шукати її при монетному дворі у м. Кведлінгу (власником двору було абатство Св. Марії, засноване ще у 986 р.). Угорський дослідник Г. Вермуш також досить яскраво описує положення майстрів-чеканників: «Навіть Венцель Ямнітцер (1508-1585 рр.) – самий відомий в Німеччині майстер по золоту – значну частину свого життя прожив у нужді. Його брат Альбрехт, також прекрасний майстер, покінчив життя самогубством у 1555 р. із-за того, що не зміг виплатити борг у 800 гульденів. Ганс, син Венцеля, котрий здобував у знаменитого батька секрети ремесла, в 40 років опинився боржником свого батька» [1, 61-62].

Можна відзначити і ще одну сторону нумізматичного мистецтва, яка має суто практичний характер: це мистецтво виробництва, збереження і оцінки монети.

Лондонський купець Томас Грешем (1519-1579) якимось зауважив: «Погана монета витісняє з обігу хорошу монету». У цьому вислові, звичайно, в першу чергу була спроба відобразити суто економічні процеси і закономірності. Але варто звернути тут уваги ще й на людський фактор – бажання зберегти для себе більш новішу (відповідно,

більш ціннішу) і більш естетичнішу монету. Багатство в усі часи ототожнювалося із красивими (а не безформними) речами. Перевага завжди надавалася не просто шматку золота – а золотій монеті, не пошкодженій і безформній золотій монеті, а яскравій, естетично оформленій.

Ще одним свідченням сприйняття монет як витвору мистецтва є їх використання у якості прикраси, особливо у народів, які не знали монетного обігу, або ж в тих місцевостях, де обіг певних монет був обмежений. Одночасно цей елемент виражав тенденції розвитку моди. На території України, зокрема, як вид прикрас досить поширеними у XVIII – на поч. XX ст. були т.зв. «дукачі», які одночасно виконували не тільки мистецькі, але й соціально-економічні функції [9]. Можна навести й приклад із срібним талером Марії Терезії, що почав чеканитися з 1741 р. і здобув свою популярність із-за стабільності (діаметр 39,5 мм, товщина 2,5 мм, вага 28,0668 г, вміст срібла 23,3890, проба 833) не лише у Європі, але й країнах Африки: в якості прикраси ця монета була дуже поширена серед бедуїнів.

Монетами прикрашали й побутові речі – напр., чаші, келихи і т.п. Сьогодні, зокрема, в «Оружейной палаті» Державного історико-культурного заповідника «Московський Кремль» зберігається срібна кружка з монетами і медалями, виготовлена майстром Ф. Генріхсеном у 1882 р. в Санкт-Петербурзі методом чеканки, різьби і позолоти (зал №2, вітрина 21). Там же зберігається і позолочений срібний келих кінця XVII – початку XVIII ст. (вочевидь, виготовлений після 1680 р.), виготовлений, можливо, у Кенігсберзі, і прикрашений 57 срібними монетами (талери, марієнгрошени, «тройки») та 1 медаллю (з портретом курфюрства Фрідріха Вільгельма на честь захоплення міста Штральзунда у 1678 р.). Автор цієї роботи підписався лише монограмами «М.М». На сьогодні є підстави вважати, що «головна ідея оформлення келиха, висловлена мовою нумізматики і символіки, проголошує законність претензій на Померанію Прус-

ської держави, з усіх боків оточеної польськими «дикунами» та пов'язана з планами «курфюрста розширити свої володіння на Балтиці і створити сильну німецьку державу» [3].

Іноді монетне мистецтво ототожнюється із медальним мистецтвом або ж вважається його складовою частиною. Зумовлюється це в першу чергу тотожністю техніки їх виготовлення. Проте функціонально вони все ж таки різні.

Взаємодія та взаємовплив нумізматики і мистецтва ніколи не були статичними. Вони перебувають у постійному розвитку. Свідченням цього є й деякі сучасні проекти. Наприклад, Музей грошей (Москва, Росія, створений у 2011 р.) запропонував до реалізації два мистецьких проекти – «Образ грошей у творчості художників» та «Малюємо нумізматику азбуку». Мета першого – показати розвиток ставлення людей до грошей протягом їх історії, а другого – ознайомити дітей з історією грошей (з можливістю намалювати власні варіанти монет чи бон). В рамках «Образу грошей у творчості художників» одним із відомих мистецьких проектів останніх років став представлений російським медіа-художником та мистецтвознавцем К. Шамановим проект «Ноль рублей» – випуск срібного виробу діаметром 4 см монетного типу (все таки це не монета за функціональним значенням!) обмеженого тиражу – «симуляція естетики металічних грошей» [5].

Але не завжди мистецька творчість художників завершувалася позитивним результатом. Досить часто проекти, пов'язані із підготовкою і чеканкою монет, так і залишалися проектами. Наприклад, у 1990-1991 рр. художник В. Круковський та графік і скульптор Л. Толбузін розробили проект т.зв. «білоруських талерів» [7]. Але за політичною мотивацією він так і залишився проектом.

Взагалі, в історії відомо багато випадків безпосереднього зв'язку політичних перипетій із випуском монет. Відповідно, з ними була пов'язана і доля їх творців. Так, у 1825 р. з'явився знаменитий «костянтинівський рубль», над штемпелем якого працювало аж 9

майстрів. Але внаслідок відомих подій, пов'язаних із відмовою від коронування цесаревича і великого князя Костянтина Павловича, сходженням на престол Миколи I та наступним повстанням декабристів, «в орбіту крупної політичної гри... були втягнуті художники і майстри Петербурзького монетного двору. На їх долю дісталася тяжка, що не отримала винагородження, праця, а оточуюча справу таємниця зробила її плоди анонімними» [10, 224].

Мистецтво виготовлення і оформлення монети давно вже перестало бути лише справою граверів, художників, нумізматів, представників влади в рамках однієї країни. Воно має загальносвітовий інтерес. Тому проводяться міжнародні конкурси, які дозволяють визначити найбільш яскраві художні надбання у виготовленні монет. Так, з 1972 р. щорічно проходять Всесвітні ярмарки грошей (World Money Fair), на яких урочисто присуджуються премії «Монета року» (Coin of the Year, COTY). Конкурс проводять відомі видавництва Krause Publications та World Coin News, котрі залучають для винесення рішення фахівців із різних країн – представників банків, монетних дворів, музеїв, журналістів тощо. Саме на цьому конкурсі у 2001 р. в номінації «Сама натхненна монета» перемогла українська монета із нейзильберу «Різдво Христове» номіналом 5 гривень (вага 16,54 г, діаметр 35 мм). Її автор – художник і скульптор Роман Чайковський.

З 2007 р. в Росії також проводиться постійний міжнародний конкурс «Монетне сузір'я». Тоді ж в номінації «Золота монета року» найкращою була визнана (разом з білоруською монетою) українська монета із золота «Несторлітописець» номіналом 50 гривень (вага 15,55 г, діаметр 25 мм). Автори її ескізів та моделей – В. Таран, А. Харук, С. Харук, Р. Чайковський, С. Іваненко.

Взагалі ж, не варто забувати про внесок України та її майстрів в розвиток світового монетного мистецтва (і водночас слід зауважити про необхідність дослідження цієї тематики). Зокрема, відомий український знавець мо-

нетної справи В. Зварич наголошував на особливостях виконання монетних штемпелів «срібляників» на Русі: «С[рібляник] Ярослава являє собою в монетному виробництві Європи XI ст. унікальне явище щодо мистецького виконання штемпеля монети... Техніка виробництва С. має свої особливості. Кружальця С. не вирізувались із пластини (як у візантійських і арабських монет), а були литими» [2, 119-120]. Необхідно згадати і художника та різьбяра А.Ф. Васютинського (1858-1935), котрий був родом із Кам'янця-Подільського, навчався у Київській

художній школі (1879-1881), потім став автором цілого ряду монетних штемпелів – 1895-1915 рр., рубля 1913 р. (на честь 300-річчя дому Романових), останнього срібного рубля Російської імперії (1916), першого срібного рубля РСФРР (1921-1922), золотого червонця РСФРР, нікелевих монет 1931-1934 рр. та ін.

Таким чином, необхідно зазначити стійкий зв'язок між мистецтвом і нумізматику від найдавніших часів, що існує в різних площинах взаємовпливу, від фінансової і політичної до управлінської і культурно-національної.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вермуш Г. Аферы с фальшивыми деньгами. – М. Международные отношения, 1990. – 224 с.
2. Зварич В. Нумізматичний словник. – Львів: Вища школа, 1973. – 147 с.
3. Зверев С.В. Прусская «монетная» кружка конца XVII века // Декоративно-прикладное искусство Западной Европы. – М., 2006. – С. 335-341.
4. Ильина Т.В. История искусств. Западноевропейское искусство. – М.: Изобразительное искусство, 1983. – 359 с.
5. Кирилл Шаманов, монета 0 рублей // <http://muzeydeneg.ru/museum/proekt-obraz-deneg-v-tvorchestve-sovremennyih-hudozhnikov/kirill-shamanov-moneta-0-rubley/>
6. Мельникова А. Твердые деньги. – М.: Изд-во полит. лит-ры, 1971. – 80 с.
7. Можейко Г. Расследование «КП»: белорусского «зайчика» списали из детской книжки! // Комсомольская правда – 2012. – 23 февраля.
8. П. ф.-В. Древнегреческие монеты // Энциклопедический словарь / Изд.: Ф. Брокгауз, И. Ефрон. – Т. XI. – СПб., 1893. – С. 125.
9. Самков О.М. Українські дукачі. – Черкаси, 2013. – 134 с.
10. Шукина Е.С. К вопросу о создателях штемпелей константиновского рубля // Константиновский рубль. Новые материалы и исследования. – М., 1991. – С. 201-224.
11. Sutherland C.H.V. Art in Coinage: The Aesthetics of Money from Greece to the Present Day. – London, 1955. – 223 p.

Ластовский В.В. Искусство и нумизматика: функциональная связь. *Исследуется связь между искусством и нумизматикой. Рассматриваются различные аспекты процесса их взаимовлияния: политические, культурные, социальные и др. Определяются основные тенденции в роли искусства в изготовлении монетных штемпелей и влияния нумизматики на общество.*

Ключевые слова: нумизматика, искусство, гуманизм, монета, коллекционирование, творчество, гравер, резчик, художник.

Lastovsky V.V. Art and numismatics: functional communication. *We investigate the relationship between art and numismatics. We consider various aspects of their mutual political, cultural, social and others. The basic trends in the role of art in the manufacture of coins and stamps numismatics impact on society.*

Keywords: numismatics, art, humanism, coins, collectibles, art, engraver, carver, artist.